

Vera Mevorah¹

Univerzitet u Beogradu

Institut za filozofiju i društvenu teoriju,

Predrag Krstić²

Univerzitet u Beogradu

Institut za filozofiju i

društvenu teoriju,

Marija Velinov³

Univerzitet u Beogradu

Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Originalni naučni članak

UDK 177:[341.485:323.13(=411.16)

341.485(=411.16):[316.7:327(73)

Primljen: 22.6.2022.

Prihvaćen: 21.11.2022.

<https://doi.org/10.2298/SOC220622009M>

INDUSTRIJALIZACIJA HOLOKAUSTA? (AMERIČKA) DEBATA O INSTRUMENTALIZACIJI ŠOE NA PRELOMU VEKA⁴

Holocaust Industry? The (American) Debate on the Instrumentalization of the Shoah at the Turn of the Century

APSTRAKT: Tema rada je istorijska debata oko fenomena tzv. industrije Holokausta. U osnovi ove debate nalaze se pitanja „centralnosti“, jedinstvenosti, univerzalizacije, amerikanizacije i instrumentalizacije Šoe. Nakon goruće javne kontraverze, posledično uništenih karijera i političkog zbijanja redova, ta pitanja ostala su da lebde kao preteći označitelji Zeitgeista savremene kulture sećanja, kao otvorena priča o etičnosti reprezentacije Holokausta. U radu polazimo od načina na koje pojam industrije Holokausta tematizuju troje autora s početka 21. veka u svojim knjigama: zborniku Amerikanizacija Holokausta Hilen Flanzbaum (Hilene Flanzbaum, 1999), Holokaust u američkom životu Pitera Novika (Peter Novick, 1999) i Industrija Holokausta: Razmišljanja o eksploataciji jevrejske patnje Normana Finkelstina (Norman Finkelstein, 2000). Rad obrađuje proces (političko-ekonomske) instrumentalizacije Holokausta, njene normalizacije, naturalizacije, normativizacije i mehanizacije – u zapadnim društvima – i kritike tog procesa. Cilj teksta jeste da rasvetli na šta se misli kada se govori o industriji Holokausta i da otvori prostor za dalje promišljanje i problematizaciju govora o Holokaustu

1 vera.mevorah@ifdt.bg.ac.rs

2 predrag.krstic@ifdt.bg.ac.rs

3 marija.velinov@ifdt.bg.ac.rs

4 Ovaj članak je realizovan uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada.

u svetlu opomene koju nam njegova aktuelna komodifikacija i industrijalizacija upućuje.

KLJUČNE REČI: *Holokaust, politike sećanja, komodifikacija, industrija Holokausta, popularna kultura.*

Abstract: *In three books published at the turn of the millennium, the authors talk about the phenomenon of the pronounced presence and significance of the Holocaust in American society: Hilene Flanzbaum's Americanization of the Holocaust (1999), Peter Novick's Holocaust in American Life (1999) and Norman Finkelstein's The Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering (2000). These works describe (and criticize) the post-Holocaust memorial world which is characterized by the commodification, commercialization and instrumentalization of the culture of remembrance. Even though each of these authors invoked/understood the term differently, the effect of their works was the introduction of the term „Holocaust industry“ into the public discourse. Today, it has become an umbrella metaphor for a whole range of practices that represent the instrumentalization, commercialization and commodification of Holocaust remembrance. The paper deals with the process of (political-economic) instrumentalization of the Holocaust, its normalization, naturalization, normativization and mechanization – in Western societies – and criticism of that process. The aim of the paper is to shed light on what is meant by the Holocaust industry and to open space for further reflection and problematization of the Holocaust discourse in the light of the warning that its current commodification and industrialization sends us.*

KEY WORDS: *Holocaust, politics of remembrance, commodification, Holocaust industry, popular culture.*

1. Uvod

Plavi brojevi urezani u njihovo meso bili su neizbrisiv kod kojim su primani u najuži krug ekskluzivnog kluba Holokausta, koji se sada, prema popularnoj potražnji, otvara široj javnosti (Reich, 2007).

Prvi pokušaji govora o genocidu nad evropskim Jevrejima bili su u senci tabua, političkih sukoba i kontroverzi. Uzmimo samo primer Raula Hilberga (Raul Hilberg), autora najznačajnije istorijske studije o Holokaustu: *Uništenje evropskih Jevreja* (Hilberg, 1961), koji je proveo čitav život braneći svoje delo od brojnih optužbi i kritika.⁵ Do današnjih dana opstaje žestoka debata oko predstavljanja ovog događaja, debata koja je po svom opsegu i trajanju bez

5 Kritike su pre svega bile usmerene na izostavljanje svedočenja preživelih logoraša i Hilbergovu tezu o manjku otpora Jevreja tokom Holokausta. Knjigu je inicijalno odbilo više recenzenata i izdavača, među kojima je i memorijalni centar Jad Vašem. Objavljena je šest godina nakon završetka rukopisa uz pomoć privatne donacije, a u Nemačkoj je izdanje

presedana u savremenom svetu. Svako malo pojavljuju se nove kontroverze oko ove ili one izjave političara, oko konteksta izložbi vezanih za Holokaust, oko knjiga i filmova koji ga tematizuju, oko izgradnje memorijala i spomenika posvećenih njegovim žrtvama. No, čini se da daleko više od pitanja odabira retoričkih sredstava, medijske forme ili umetničkog žanra, pa čak i konteksta u koji se postavlja ovaj istorijski događaj, uznemiruje mogućnost postojanja nečega što bi se moglo nazvati *industrijom Holokausta*. Ta mogućnost – mogućnost političke i ekonomske instrumentalizacije Šoe⁶ – tema je ovog rada.

Sam pojam industrije Holokausta nema univerzalno prihvaćeno značenje. Za neke se koncept odnosi na proliferaciju studija Holokausta na univerzitetima, kao i filmova i knjiga sa ovom tematikom. Za druge on označava situaciju u kojoj je Holokaust postao idealan mamac za prikupljanje novčanih sredstava unutar i izvan jevrejskih zajednica, kao i za privlačenje publike i lukrativni „mračni“ turizam. Nadalje, on većini signalizira da je reč o opštoj trivijalizaciji i banalizaciji Holokausta kroz popularnu i masovnu kulturu. Neki, najzad, smatraju da je u „industriji Holokausta“ naprosto reč o velikom broju raznolikih primera zloupotrebe sećanja na Holokaust zarad ličnih ili političkih ciljeva.

U tri knjige objavljene na prelazu u novi milenijum autori tematizuju fenomen izražene prisutnosti i značaja teme Holokausta u američkom društvu: zbornik *Amerikanizacija Holokausta* Hilene Flanzbaum (Hilene Flanzbaum, 1999), *Holokaust u američkom životu* Petera Novika (Peter Novick, 1999) i *Industrija Holokausta: Razmišljanja o eksploataciji jevrejske patnje* Normana Finkelstina (Norman Finkelstein, 2000).⁷ Ta dela opisuju (i kritikuju) memorijalni post-Holokaust svet koji odlikuju komodifikacija, komercijalizacija i instrumentalizacija kulture sećanja. Njihov efekat bio je uvođenje u javnu upotrebu termina „industrija Holokausta“, iako ga je svaki od autora prizivao/ razumevao na drugačiji način.

Hilene Flanzbaum govori o „amerikanizaciji“ Holokausta, o procesu i o primerima omasovljenja sećanja na Holokaust kroz medijsku i popularnu

---

doživela tek dvadeset godina kasnije, 1982. Za više o Hilbergovoj borbi za svoje kapitalno delo koju je zvao „tridesetogodišnjim ratom“ videti Hilberg 1996.

- 6 Šoa (Sho'ah, שוא) – hebrejska reč u značenju „katastrofa“ je naziv koji su Jevreji dali Holokaustu. Šoa takođe znači „ambis“ i „propast“, ali i preko svog korena i „ništavnost“ i „laž“. Memorijalni centar Jad Vašem u Izraelu 1953. odlučuje da umesto reči „Šoa“ koristi reč „Holokaust“, kako bi ovaj događaj i njegov univerzalni značaj približio nejevrejima, ali i zato što se sama reč lakše izgovarala. Holokaust – od grčkog *holokauston* u značenju „spaljena žrtva priniesena bogu“ bio je problematičan za jevrejske zajednice. U pitanju je grčki prevod hebrejske reči *olah* koja je u biblijska vremena korišćena za žrtvu koja se prinosi bogu i koja je potpuno spaljena. Reč je i izabrana zbog načina likvidacije žrtava u krematorijumima. Ali je takođe tumačena kao ne-jevrejsko ili hrišćansko čitanje jevrejskog stradanja. Termin koji se takođe koristi je Hurban (Churban) – reč na jidišu u značenju „uništenje“ koje se originalno odnosilo na uništenje Prvog i Drugog jevrejskog hrama u Jerusalimu 586 PRE i 70 NE. Ovde je reč o stavljanju akcenta na duhovnu, teološku dimenziju stradanja. Mimo uništenja Hrama, pokušaj uništenje Jevreja tokom Drugog svetskog rata je najveće ikada ostvareno u dugoj istoriji progona Jevreja. *Zahvaljujemo anonimnim recenzentima što su svojim zapažanjima na ovom i drugim mestima rad učinili boljim.
- 7 Naslovi originala dati su u slobodnom prevodu na srpski jezik. Od svih navedenih knjiga na BHSM jezike je prevedena samo Finkelsteinova (Finkelstein 2006).

kulturu; Piter Novik – o komodifikaciji sećanja na Holokaust u američkoj jevrejskoj zajednici i istaknutom značaju koji ovaj događaj dobija u 20. i 21. veku; Finkelstin, kao najoštrij kritičar, industriju Holokausta pronalazi u celokupnoj memorijalnoj kulturi Holokausta: u pojedincima i institucijama koje je grade i čuvaju, u političkoj i ekonomskoj instrumentalizaciji istorije, kao i u čitavom „tržištu“ sadržaja i usluga koje prate ovakvu kulturu. U svakom slučaju, Flanzbaum, Novik i Finkelstin otvaraju pitanje „industrije Holokausta“ kao još jedne iteracije višedecenijskog spora oko etičnosti reprezentacija Holokausta i još jedno, ili možda ključno, žarište borbe između partikularističkog i univerzalističkog pristupa razumevanju Holokausta.

Ideja „industrije Holokausta“ provejava američkim javnim diskursom najmanje tri decenije, oličena u poznatom sloganu „Nema boljeg biznisa od Šoe“ („There’s no business like Shoah business“). Nema konsenzusa ni oko toga ko je tvorac ove izreke,⁸ ni o kakvom je (sve) preduzeću zapravo reč, ali mnoštvo autora koji referišu na ovu pojavu složni su u tome da nigde etički imperativ Holokausta nije toliko izneveren koliko samim postojanjem „Šoa biznisa“. Pozivanje na njega smešta se i u akutelne rasprave o „novom antisemitizmu“: takvo etiketiranje nesumnjivo je postalo oružje radikalno desnih struja koje u potpunosti negiraju postojanje ili makar obim Holokausta, ali je deo i šire rasprostranjene kritike upućene jevrejskim zajednicama i posebno Državi Izrael zbog instrumentalizacije jevrejskog stradanja u političke svrhe. Cij ovog rada jeste da rasvetli na šta se misli kada se govori o *industriji Holokausta*. To jest, da pokuša da razjasni ideju koja je, i mimo svoje upotrebne kontroverznosti, čak i u stručnoj javnosti prisutna kao bauk; najčešće doduše kao usputni komentar o (zapadnjačkoj) memorijalnoj kulturi, a ne kao precizno definisana pojava o kojoj se razgovara i pregovara, formiraju strane i zagovaraju rešenja.

2. Amerikanizacija Holokausta

Tekst Hilan Flanzbaum, kako i naslov njene knjige nagoveštava, istražuje tzv. amerikanizaciju Holokausta: proces omasovljenja i ideologizacije sećanja na Šou, njegove univerzalizacije i kosmopolitizacije, u kojem je američko društvo odigralo ključnu ulogu. Njen rad stavlja akcenat na onaj svet koji bi čitaocu već na prvi pogled morao izgledati kao prvooptuženi za industrijalizaciju Holokausta – stvaralačko polje popularne, masovne, medijske i umetničke kulture u SAD koje je danas prisutno u skoro svim društvima, pa i u Srbiji.

Flanzbaum kao polaznu tačku i paradigmatički primer „amerikanizacije“ Šoe uzima knjigu *Dnevnik Ane Frank*. Rukopis mlade holandske Jevrejke je od objavljivanja 1947. godine u Holandiji (u SAD 1952.), postao najčitanija knjiga o Holokaustu širom sveta. Od 1950-ih godina do danas snimljeno je na desetine

8 Pripisuje se nekolicini poznatih ličnosti kao što su Aba Eben (Abba Eben), bivši Sekretar spoljnih poslova Države Izrael, američka istoričarka Jafa Elijah (Yaffa Eliach), zatim, piscu Filipu Rotu (Philip Roth), argentinskom novinaru Jakobu Timermanu (Jacobo Timmerman), pa čak i proslavljenom preživelim logorašu i piscu Eliju Vizelu (Elie Wiesel).

filmova i serija o Ani Frank i adaptirano na hiljade pozorišnih predstava i drugih inscenacija, a od 90-ih godina 20. veka *Dnevnik* postaje glavni izvor obrazovanja o Holokaustu. *Kuća Ane Frank* u Amsterdamu, institucija posvećena čuvanju sećanja na porodicu Frank i nasleđe Dnevnika, do 2019. godine beležila je oko milion i trista hiljada posetilaca godišnje.

Počevši od intervencija same Ane koja je želela da postane spisateljica, *Dnevnik* je prošao kroz niz značajnih redaktura. Cilj je uvek bio isti: pronalaženje najboljeg načina da njena priča dopre do što šire publike. U pitanju je bila univerzalizacija opisanih događaja zarad psihološke identifikacije, koja bi tekst približila što većem broju ljudi (uporediti Alexander, 2002:36). U ovom procesu umanjivani su ili kompletno odstranjivani mračni i jevrejski elementi priče, za račun nekakvog „univerzalnog značenja“ koje se verovalo da i bez njih ima i da ga treba približiti svim ljudima. Ideja je, dakle, da se prikaže ponešto, ali sakrije većina. Flanzbaum zapaža kako su naučnici već devedesetih godina prošlog veka bili skloni da popularnost *Dnevnika* u SAD pripišu „zašecerenoj glazuri jezivih tema“ (Flanzbaum, 1999:3). Ta matrica obeležiće razumevanje i predstavljanje samog Holokausta i – sa ubrzanim razvojem medijske i kulturne produkcije u SAD – on će postati „artefakt američke kulture“.

Ključne tačke daljeg razvoja „amerikanizacije“ Holokausta dodatno su fiksirale ovaj okvir njegovog razumevanja. Suđenje Adolfu Ajhmanu (Adolf Eichmann) 1961. godine u Izraelu televizijski je prenošeno širom sveta i medijski praćeno u vidu spektakla. Taj trenutak nije bio samo formativan za osveščivanja američke javnosti o Holokaustu (Ibid.:5), već je obeležio preživele svedoke kao centralne figure kulture sećanja na Holokaust. Emitovanje NBC-jeve i CBS-ove TV miniserije *Holokaust* 1978. godine – koja donosi priču jevrejske porodice Vajs u holivudskom melodramskom stilu, Danijel Levi (Daniel Levy) i Natan Šnajder (Natan Sznajder) smatraju događajem koji je lansirao omasovljenje svesti o Holokaustu i presudno doprineo formiranju univerzalnog sećanja na Holokaust (Levi, Sznajder 2002). U prve dve godine emitovanja miniseriju je pogledalo 222 miliona ljudi u pedeset zemalja, a u SAD je postala druga najgledanija serija iza serije *Roots* iz 1977. godine (Cory, 1980:444).⁹ U sferi politike pamćenja ključni trenutak bio je osnivanje Komisije za Holokaust predsednika SAD, kojom je predsedavao Eli Vazel i čiji je cilj bio artikulacija kolektivnog pamćenja u Americi, pre svega kroz izgradnju Memorijalnog muzeja Holokausta.¹⁰ Flanzbaum ističe kako je ovaj inicijalni nagli porast interesovanja za Holokaust neuporediv sa količinom pažnje koju on dobija s kraja 20. veka u medijima i popularnoj i akademskoj kulturi – i kojoj svedočimo možda u još većoj meri i u drugoj deceniji 21. veka.

9 Serija *Roots (Koreni)* je nagrađivana američka miniserija, takođe iz 1977. godine, koja prati priču mladića iz Gambije koji je doveden u ropstvo u SAD i živote sedam generacije njegovih potomaka. Flanzbaum smatra da je upravo popularnost politika identiteta u to vreme u SAD doprinela i većoj prisutnosti teme Holokausta u samoj jevrejskoj zajednici (Flanzbaum 1999:10–11).

10 Za više o petnaest godina dugom procesu osmišljavanja i izgradnje Memorijalnog muzeja Holokausta Sjedinjenih Američkih Država u Vašingtonu videti Linenthal, 1995.

„Oko osamdeset knjiga o Holokaustu objavljeno je u Sjedinjenim Državama 1990, a preko stotinu 1995. godine. Preko stotinu disertacija se 1995. i 1996. godine usredsredilo na Holokaust; čitavi naučni časopisi su sada posvećeni njegovom izučavanju (*Holocaust and Genocide Studies* koji izdaje *Oxford University Press* i *History and Memory* koji izdaje *Indiana University Press*). [...] U proteklih nekoliko godina Amerikanci su videli ogroman uspeh *Šindlerove liste*. [...] Muzej Holokausta u Vašingtonu [otvoren 1993.] može se pohvaliti najvećom posetom u istoriji nacionalnih muzeja: dva miliona posetilaca u prvoj godini i pet hiljada dnevno (od kojih 62 procenta nisu Jevreji)“ (Flanzbaum 1999:7).

Holokaust je, piše autorka, evidentno, aktuelan događaj. No, ta aktuelnost podrazumeva da se širenje ove teme više ne događa u sprezi sa direktnim istorijskim izvorima i u jasnom istorijskom kontekstu, već putem mnoštva posredničkih narativa i re-prezentacija, u značajnoj meri vođenih diktatima masovne medijske proizvodnje.

Slično kao i sa produkcijama *Dnevnika Ane Frank* i kasnije kultnog filma Stivena Spilberga *Šindlerova lista* (1994), emitovanje miniserije *Holokaust* pratile su kritike banalizacije i trivijalizacije Holokausta ili, blaže rečeno, naturalizacije ovog događaja – u smislu stvaranja percepcije Holokausta kao nečeg svakodnevnog, običnog i lako razumljivog. Ovo se pokazuje kao posledica univerzalizacije događaja tj. ukidanja njegove unikatnosti zarad mogućnosti identifikacije, ali i kao posledica melodramskog pristupa temi (uporediti Alexander, 2002:35). Kritičari toga vremena bili su užasnuti čestim prekidima za reklame tokom emitovanja, primerom komodifikacije Holokausta na koji se danas ne bismo ni osvrnuli. Ana Rot (Anna Rothe) podseća da se uz pomoć masovnih medijskih kanala patnja drugih transformisala u komercijalno uspešne proizvode upakovane u narative kiča, melodrame i sentimentalnosti, kao i da je ovaj pristup upravo nagovestila rana mistifikacija Ane Frank (Rothe, 2011:42). Kritike „amerikanizacije“ Holokausta se zato često vezuju za pojam „holivudizacije“, aludirajući na industriju koja, kako upozorava Entoni Skot (Anthony Scott) „trguje optimizmom, iskupljenjem i isceljenjem, a prikazivanje čak i najstrašnijih stvarnosti neizbežno pretvara njihove strašne činjenice u svoju sjajnu valutu“ (Scott, 2008).

Mimo strepnje oko posledica stvaranja slike Holokausta kao samo još jednog medijski upakovanog proizvoda, ili naporedo s njom, najčešća primedba kritičara, bila je umanjivanje ili potpuno isključivanje antisemitizma iz konteksta stradanja, tj. zamagljivanje Holokausta kao stradanja jevrejskog naroda.¹¹ U pitanju je univerzalizacija Holokausta kao karakterističnog prikaza borbe jasno razgraničenih dobra i zla, ali i njegov popularni prikaz koji u narativ unosi elemente svakodnevice sa kojima većina može da se poistoveti. Ovo podrazumeva širenje narativa o Holokaustu izvan odnosa nacista i Jevreja, ali i Drugog svetskog rata i događaj pretvara u simbol ljudskog stradanja (Alexander, 2002). A da bi se

11 Flanzbaum referiše na kritike Alvina Rozenfilda (Alvin Roszenfeld), koji je, pored ukazivanja na „zašecerenu glazuru“ priče, tj. diskurs iskupljenja, preživljanja i spašavanja, amerikanizaciju Holokausta tumačio upravo kao praksu njegove dejuzeizacije (Rosenfeld, 1995).

identifikacija postigla, potrebno je da se unikatnost događaja ukine. On je morao biti uporediv sa drugim događajima, morao se kategorizovati, morao se učiniti pristupačnim i poznatim (uporediti Ibid.:12). Možemo, dakle, zaključiti da je trivijalizacija nužni element svakog ovakvog pokušaja reprezentacije Holokausta, a ona (trivijalizacija) sama po sebi „neminovno nosi izdaju, poricanje i relativizaciju, a nadalje dozu pogrešnog prikazivanja [...] nedopustivo negirajući unikatni karakter zbivanja (Daković, 2014:150–151). Jehuda Bauer (Yehuda Bauer), jedan od mnogih koji se osvrtao na pitanje jedinstvenosti Holokausta, insistira na tome da je do danas postojao samo jedan slučaj politike totalnog fizičkog uništenja jedne grupe ljudi, slučaj Jevreja pod nacističkom Nemačkom, te da je stoga isključivanje te specifičnosti kobno po usvajanje univerzalne istorijske lekcije Holokausta (Bauer, 1990).

Pristalice „univerzalizacije“ govorili su pak o nužnoj evoluciji sećanja na Holokaust, o razvoju svesti o ovom užasnom zločinu na način na koji će svako moći da razume. Čak i sama Flanzbaum piše na kraju svog teksta:

„Staratelji komemoracije su shvatili – verujem da je to ključno – da će tišina voditi jedino još većoj tišini. Konačno shvatamo da nema izbora. Ako se uopšte treba sećati Holokausta, američki istoričari, umetnici, pisci, režiseri i producenti, vajari, učitelji, pravnici i političari moraju iznova da ga vide i iznova iskažu“ (Flanzbaum, 1999:15).

„Amerikanizacija“ Holokausta je sasvim prirodno, tvrdi Flanzbaum, otvorila pitanje tumačenja Holokausta kroz američki ideološki okvir, ali je upravo američka medijska i popularna kultura, svojim hegemonim uticajem, bila i značajna pokretačka snaga za stvaranje globalnog sveta raznolikih reprezentacija Holokausta pod okriljem narativa univerzalnog i kosmopolitkog sećanja.

3. Politizacija Holokausta

Paralelno sa razvojem i širenjem ideje kosmopolitkog sećanja, unutar jevrejske zajednice u SAD otvarala su se politička i identitetska pitanja u vezi sa Holokaustom. U toj najvećoj jevrejskoj dijasopiri druge polovine 20. veka, prema Piteru Noviku, dešavala su se turbulentna i tranziciona kretanja sa onim rastom interesovanja za Holokaust koji je Flanzbaum prvenstveno videla kao repozicioniranje jedne grupe koja više nije bila Drugo američkog društva i kao posledicu postepenog nestajanja živih svedoka čije priče je sada moralo da zameni nešto drugo:

„Ranije se istorija Jevreja u Americi doživljavala kao uspešna priča. Sada su, sve više, američki Jevreji počeli da doživljavaju sebe kao ugroženu vrstu i tragali su za temama i programima koji bi mogli da promovišu jevrejsku solidarnost i zaustave krvarenje usled asimilacije i mešovitih brakova. Sve u svemu, desio se otklon od onog držanja ranijeg razdoblja kada su američki Jevreji odbacili status 'zajednice žrtava' i, kao posledicu, marginalizovali Holokaust. Sve veći broj jevrejskih vođa i značajan

segment američkih Jevreja sada je usvojio držanje prema kojem se Jevreji definišu svojom istorijom viktimizacije i prema kojem je Holokaust postao središnji simbol jevrejskog identiteta“ (Novick, 1999:171).

Novik detektuje povratnu spregu rasta svesti o Holokaustu i straha od (novog) antisemitizma u SAD: strahovi zbog retkih slučajeva antisemitizma u Americi – koje je isticala jevrejska elita – podsticali su priču o Holokaustu, koja je zauzvrat značajno uvećavala strah od antisemitizma kod američkih Jevreja. Reakcija jevrejske zajednice na takvo stanje stvari bila je dvostruka: s jedne strane „zatvaranje“ pred onim što je opazala kao neosetljivost i ravnodušnost većinske populacije prema Jevrejima i strah od novog Holokausta, a s druge strane uvid da je upravo Holokaust tema koja ima potencijal da se obrati široj javnosti i umanju efekat ubrzane asimilacije. Bilo da je reč o memorijalnim inicijativama, studijskim programima ili prikupljanju sredstava, šifra „Holokaust“ je donosila daleko veću pažnju, posvećenost i finansijsku podršku od drugih jevrejskih tema.

Kombinovano delovanje ovih faktora dovelo je do stvaranja „mitskog“ nasuprot istorijskom Holokaustu, do sakralizacije događaja koji je uzdignut do statusa „građanske religije“, do simbola „prirodnog i neizbežnog kraja antisemitizma: prva stanica – antisemitski vic; poslednja stanica – Treblinka“ (Ibid.:178). Sličnu tezu iznosi Tim Kol (Tim Cole) koji smatra da je, bez obzira na sve njegove problematične konotacije, pojam „mita Holokausta“ koristan za razlikovanje istorijskog događaja i reprezentacija tog događaja (Cole, 1999:4). Ovi autori nalaze da u osnovi sakralizacije Holokausta leže ideje o jedinstvenosti jevrejske patnje i vizura Holokausta kao neshvatljivog i s drugim stradanjima neuporedivog događaja, arhetipa zla prema kojem se sameravaju sva druga. Neminovna posledica takve vizije Holokausta jeste umanjivanje značaja drugih, pa i aktuelnih zločina i genocida. Novik kardinalno zaoštrava kritiku „fetišizacije Holokausta“ i kulturu slavljenja viktimizacije u Americi uopšte i pita (se) da li iko veruje da je tvrdnja o jedinstvenosti išta drugo do tvrdnja o prevashodstvu jevrejskog stradanja?

Novik nije prvi koji je na ovaj način kritikovao poseban status Holokausta unutar jevrejske zajednice. On s odobravanjem navodi brojne glasove koji su izražavali bojazan zbog potenciranja Šoe nauštrb drugih jevrejskih tema, brinući se zbog posledica takve samo-viktimizacije po jevrejski identitet i političko delovanje unutar i izvan Izraela. U jednom od retkih direktnih odgovora na kritike upućene ubrzanom razvoju svesti o Holokaustu, Alvin Rozenfeld (Alvin Rozenfield) s druge strane, činjenicu postojanja tih kritičkih glasova unutar jevrejske zajednice vidi kao dokaz da Novik greši kada kaže da „uspon Holokausta na vrh jevrejskog programa niukoliko nije predstavljao spontan razvoj“ (Novick, 1999:202).

„Ukratko, Holokaust bi trebalo da bude kriv za većinu toga što muči američke Jevreje. Tradicionalisti ga smatraju odgovornim za iskrivljavanje judaizma i zamenu verskih obreda novom građanskom religijom koja u svojoj srži sadrži jevrejsku viktimizaciju, umesto Boga. Liberalno nastrojeni mislioci pozivaju na odgovornost zbog sužavanja jevrejske političke vizije i zamene starijeg, šire zasnovanog univerzalizma

šovinističkim partikularizmom. Rezultat je, dakle, da skoro svako odstupanje od onoga što se smatra normativnim ili poželjnim – sve veća asimilacija američkih Jevreja, navodna ravnodušnost prema bolu i patnji drugih ljudi, apologetski stav prema onome što neki smatraju izraelskim 'zverstvima' – sve ovo, i još mnogo toga, stavlja se na prag onih koji su radili na ovekovečenju sećanja na Holokaust" (Rosenfeld, 2002:11).

Rozenfeld smatra da je širenje svesti o Holokaustu bio uspeh jevrejske (i evropske) zajednice i da su kompromisi i zloupotrebe koje dolaze uz popularizaciju i politizaciju sećanja neminovni. No, takođe veruje da je s kritikama koje se takvom uspehu upućuju na udaru samo sećanje na Šou i da s početka 21. veka one prerastaju u omalovažavanje i podsmeh. Iako je reč o legitimnim raspravama o politikama sećanja, evidentan je manjak svesti o postojanju i „politika zaborava“ i posledica takvih politika – kao da ne mogu postojati istorijski, verski, moralni ili etički razlozi za postojanje svesti o Holokaustu (Ibid.:20).

4. Industrijalizacija Holokausta

Norman Finkelstein će, prema Rozenfeldu, svojom knjigom *Industrija Holokausta* dovršiti posao koji je započeo Novik: detektovanja industrijalizacije u (bezmalo) svakom diskursu Holokausta. Tamo gde se Novik uzdržano pita za ulogu jevrejske elite u „sakralizaciji Holokausta“ i ukazuje na prelivanje mitologizacije genocida na politička pitanja odnosa SAD–američki Jevreji–Država Izrael, Finkelstein direktno optužuje jevrejske organizacije i elitu, kao i izraelsku i američku administraciju, za zloupotrebu sećanja i političku i ekonomsku intrumentalizaciju Šoe. Naime, Finkelstein ima na umu vrlo konkretan skup fenomena kada govori o industriji Holokausta: instrumentalizaciju jevrejskog stradanja u Americi i Izraelu zarad političkih ciljeva Države Izrael, sistematsko produkovanje mita o posebnosti Jevreja i jedinstvenosti Holokausta i, konačno, iznuđivanje novca evropskim državama preko zahteva za reparaciju, u korist malobrojnih pojedinaca i organizacija a na štetu istinskih žrtava.

„Ponekad pomislim da bi bilo bolje da je nacistički holokaust zaboravljen nego što su ga 'otkrili' američki Jevreji“ (Finkelstein, 2003:6), piše Finkelstein u uvodu svoje knjige. To „otkriće“ vezuje za vrlo određen istorijski trenutak i odgovarajuću političku situaciju: za pobjedu Izraela nad koalicijom arapskih zemalja u Šestodnevnom ratu 1967. godine, koja je podstakla novo strateško partnerstvo između SAD i Države Izrael i rast lojalnosti i identifikacije američkih Jevreja sa Izraelom.¹² Ključni faktor uspona svesti o Holokaustu u SAD, prema Finkelsteinu, nije ni pomodna politika identiteta, ni strah od novog holokausta, ni kultura viktimizacije, već interesi Države Izrael i njen „strateški savez sa Sjedinjenim Državama“ (Ibid.:31). Iz takvih optužbi za političku intrumentalizaciju Šoe proizašla je kontroverzna javna polemika, koju su, pre svih, sa dva ekstremna kraja političkog spektra vodili Finkelstein, kao oštar

12 Vrhunac takvog kretanja Finkelstein datira na 1973. godinu, nakon Jomkipurskog rata (Finkelstein, 2000:23).

kritičar Države Izrael i aktivista za palestinsko pitanje, i Alan Deršovic (Alan Dershowitz), izraženo pro-izraelski orijentisan akademik.¹³ Teme oko kojih su se ova dva autora sporila – unutrašnja i spoljna politika Izraela s obzirom na Holokaust i, poređenje ili neuporedivost Holokausta sa drugim stradanjima – i danas odjekuju u javnosti i smeštaju se u kontekst izraelsko-palestinskog konflikta, posebno kada je reč o „novom antisemitizmu“¹⁴.

Za Finkelstina, dakle, posebnost nacističkog zločina ne izvire iz samog Holokausta, već iz eksplozivne industrije koja je oko njega stvorena, iz koje direktan profit ubira Država Izrael. On će rešenje problema sakralizacije i mitologizacije Holokausta naći u odbacivanju termina „Holokaust“ sa velikim početnim slovom, koji smatra „ideološkom“, nasuprot „čisto istorijskoj“ predstavi „nacističkog holokausta“ (Finkelstin 2003:1).¹⁵ Ovo je ujedno i ključni agrument njegove oštre kritike glavnog popularizatora reči „holokaust“, Elija Vizela. Finkelstin ga naziva apologetom Izraela, „vrhovnim sveštenikom Holokausta“ i glavnim krivcem za zloupotrebu jevrejskog stradanja. „Vizelova istaknutost je funkcija njegove ideološke korisnosti. Jedinstvenost jevrejske patnje/jedinstvenost Jevreja, uvek-krivi nejevreji/uvek-nevini Jevreji, bezuslovna odbrana Izraela/bezuslovna odbrana jevrejskih interesa: Eli Vizel je Holokaust“ (Ibid.:54–55).

- 13 Spor je započeo Finkelstinovom optužbom da je Deršovic u svojoj knjizi *The Case for Israel* (2003), koja je nastala kao odgovor na kritike upućene Izraelu, između ostalog i za instrumentalizaciju Holokausta, plagirao ionako kontroverzno delo Džoa Piters (Joan Peters) *From Time Immemorial: The Origins of Arab-Jewish Conflict over Palestine* (1984). Svoje kritike na Deršovicevu knjigu i na argumente u korist Izraela Finkelstin je dalje izneo u knjizi *Beyond Chutzpah: On Misuse of Anti-Semitism and the Abuse of History* (2005), koju je onda pratio odgovor Deršovica iste godine knjigom *The Case for Peace: How the Arab-Israeli Conflict can be Resolved*. Deršovic je odgovorio/reagovao i vanteorijskim argumentom: pokušajem da utiče na odluku o stalnom zaposlenju Normana Finkelstina na De Pol Univerzitetu gde je predavao. Finkelstinu je na kraju (sporazumno) uskraćeno pravo na predavanja koja je tamo držao, što je opet bilo praćeno užarenom javnom debatom o akademskoj slobodi. Videti: Abraham, 2011.
- 14 „Novi antisemitizam“ je termin koji se danas načelno odnosi na nov oblik neprijateljstva prema Jevrejima u vezi sa politikama Države Izrael, tj. na anti-cionizam, posebno zastupljen u arapskim zemljama, kao i na nove antisemitiske prakse na internetu i na negiranje Holokausta. Debata oko novog antisemitizma je ponovo aktuelizovana 2016. godine kada je Međunarodna alijansa za sećanje na Holokaust (IHRA) objavila radnu definiciju antisemitizma, koju je i Republika Srbija usvojila bez pravne obaveze 2020. godine u kojoj se od jedanaest savremenih primera antisemitizma, sedam odnosi na Državu Izrael. Usledile su kritike da se u praksi ti primeri koriste za delegitimizaciju pojedinaca i grupa koji kritikuju Izrael ili cionizam, a njihove prakse automatski/autoimunizujući tumače kao antisemitiske čime se umanjuje akademska sloboda i sloboda govora. Videti: Assmann., Confino, Feldman, 2021. Reakcija na definiciju IHRA bila je izrada *Jerusalimске deklaracije o antisemitizmu* koju je potpisalo preko 200 naučnika i stručnjaka. Cilj potonje bio je politički neutralan pristup definisanju antisemitizma i izrada smernica za suočavanje sa modernim izazovima, kao što su kritike Države Izrael i njenih politika, preciznim/jasnim navođenjem koje prakse u ovom kontekstu ne treba smatrati antisemitiskim. Videti: *The Jerusalem Declaration On Antisemitism* s. d..
- 15 Korišćenje malog početnog slova za reč „holokaust“, prisutno i u srpskom jeziku, takođe možemo povezati sa strategijama distanciranja od diskursa jedinstvenosti ili sakralizacije, iako prema pravilima pravopisa srpskog jezika, Holokaust kao ustaljeni istorijski događaj, treba pisati velikim početnim slovom. Za više o problemima i dilemama oko naziva genocida nad Jevrejima videti: Graber, Zuckerman, 1989.

Finkelstein ističe nemoralnost bilo kakvog monetarnog dobitka kada je reč o reparacijama žrtava i zajednica. Na ovo ukazuje i Novik kada pežorativno govori o pojavi „Holokaust profesionalaca“ (Novick, 1999:6, 168, 277) i velikim svotama novca koje se ulažu u razvoj i širenje kulture sećanja kroz memorijalne institucije i studijske i edukativne programe.¹⁶ Finkelstein osuđuje količinu novca koje Eli Vazel traži za svoja gostovanja, kao i platu izvršnog sekretara organizacije Klems konferens (Conference on Jewish Material Claims Against Germany – Claims Conference), Sola Kagana (Saul Kagan). Na stub srama iznose se i godišnja plata Državnog sekretara u kabinetu Džordža Buša (George Bush) Lorensa Iglbergera (Lawrence Eagleburger) za predsedavanje Međunarodnom komisijom za potraživanje osiguranja tokom Holokausta i satnica advokata Alfonsa D'Amata (Alfonse D'Amato) za vođenje postupaka protiv austrijskih i nemačkih banaka. „Kagan skupi za 12 dana, Iglberger za četiri a De Amato za deset, ono što je moja majka dobila za šest godina patnje pod nacističkim progonom“ (Finkelstein, 2003:88). Posebnu metu kritike predstavljaju organizacija Klems konferens, zbog preusmeravanje sredstava namenjenih obeštećenju preživelih i porodica ubijenih na revitalizaciju jevrejskih zajednica i razvoj memorijalnih i obrazovnih programa i ustanova, i orkestrirana negativna kampanja memorijalnih centara i američke administracije kojom su „direktno iznuđivali“ novac od švajcarskih banaka.¹⁷ Finkelsteinove optužbe za iznuđivanje novca u ime žrtava Holokausta mahom su odbačene kao neadekvatne i maliciozne, a stručnih odgovora do danas nije bilo.¹⁸

16 Tim Kol tvrdi da se s kraja 20. veka „Holokaust“ konzumira, kupuje i prodaje: „Kada smo u Vašingtonu, 'konzumiramo' 'Holokaust' koji se nudi u Memorijalnom muzeju Holokausta Sjedinjenih Država; kada smo u Amsterdamu 'konzumiramo' 'Holokaust' u ponudi Kuće Ane Frank, a kada smo u Krakovu 'konzumiramo' 'Holokaust' u ponudi Državnog muzeja u Aušvicu“ (Cole, 1999:17). Kolova studija posebnu pažnju posvećuje pitanju tzv. „mračnog turizma“ na slučaju lokaliteta logora Aušvic Birkenau, čime otvara još jedno značajno pitanje komodifikacije ili „industrijalizacije“ Holokausta. Za više o toj temi, pored Cole, 1999, videti i: Lennon, Foley, 2000; Sharpley, Stone, 2009.

17 Reč je o širem procesu kompenzacije jevrejskih zajednica koji je sprovela Nemačka putem tri sporazuma 1952. godine, kao i sporazumom sa Izraelom za zbrinjavanje jevrejskih izbeglica, sporazumom sa konzorcijumom velikih jevrejskih organizacija pod okriljem organizacije Claims Conference i potražnje jevrejskih sredstava preostalih u švajcarskim bankama. Na bazi 775 pronađenih računa, Švajcarska je u pregovaračkom procesu ponudila iznos od 35 miliona dolara – koji je Svetski jevrejski kongres odbacio kao neadekvatan. Na kraju je plaćeno 1,25 milijardi dolara za tri klase žrtava: za neaktivne švajcarske račune, izbeglice kojima je švajcarski azil bio odbijen i za žrtve prinudnog rada od kojeg su Švajcarci profitirali (Finkelstein, 2003:85–103).

18 Finkelstein se u pogovoru drugog izdanja svoje knjige osvrće na to da njegovi kritičari ne uzimaju u obzir konkretne optužbe i detalje koje iznosi, već da se prema svojim (kontra) argumentima mogu smestiti u dve kategorije: „Kritičari glavnog toka tvrde da sam stvorio 'teoriju zavere', dok oni sa levec ismevaju knjigu kao odbranu 'banaka'“ (Finkelstein, 2003:xii). Džejms Montanj (James Montanye) povodom objavljivanja Finkelsteinove knjige ističe da ne postoji analiza posleratnog ekonomskog konteksta, ali da je malo verovatno da bi ekonomistima i teoretičarima promaklo postojanje iznude i trgovanja reparacijama žrtava Holokausta, te da su dokazi koje Finkelstein navodi anegdotalnog karaktera bez, za rasvetljavanje njegovih optužbi, neophodne ekonomske teorije prema kojoj bi se oni samerili. No, Montanj priznaje i da Finkelsteinova knjiga daje dovoljno razloga da se slučaj proveri (Montanye, 2001/2002).

Knjiga je imala lošu recepciju i malu čitanost u SAD, ali je u Evropi, posebno u Nemačkoj, bila dobro dočeka: novinar *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-a Lorens Jeger (Lorenz Jäger) opisao je kao „dašak svežeg vazduha“ (Jäger, 2001). Todor Kuljić navodi da je Finkelstin-debata u Nemačkoj, za razliku od SAD, „pogodila životni nerv poratnog društva, a naročito nastojanje one struje koja preko isticanja neuporedivosti holokausta skreće pažnju na opasnost desnog ekstremizma. To je unutrašnji paradoks ove debate u kojoj je levičara podržala radikalna desnica“ (Kuljić, 2001:306). Finkelstinu su upućivane kritike za hiperboličan i zapaljiv jezik, prizivanje teorija zavere i antisemitskih tropova „pohlepni Jevreji“ i „orkestrirane zavere“. Ipak, kako po pitanju politikološkog doprinosa analizi palestinsko-izraelskog konflikta, tako i po pitanju praćenja i analize procesa reparacije žrtava Holokausta, bilo je glasova koji su, jedni otvoreno, drugi oprezno, pozdravljali Finkelstinovu hrabrost da otvori prostor za razgovor o instrumentalizaciji sećanja na Šou.

5. Zaključak

Iako „istorijsku debatu“ o industriji Holokausta možemo formulisati kao „Finkelstin debatu“, prema jedinom autoru koji ovaj pojam izričito upotrebljava i čije je delo proizvelo najsnažniju reakciju javnosti¹⁹, odlučili smo se da u obradu ove teme uvrstimo i Pitera Novika i zbornik Hilen Flanzbaum zato što smatramo da takav pristup bolje predstavlja fenomen koji ovi autori tek otvaraju. Osim toga, kada god se u recentnoj literaturi upućuje na „industriju Holokausta“ poziva se na Novika i Finkelstina u paru.²⁰ Takođe, smatramo da se industrija Holokausta ne može tematizovati bez osvrta na popularnu/masovnu kulturu koja je značajno uticala na to da Holokaust izroni kao ključna tema u zapadnom društvu. Njeni mehanizmi i dalje proizvode i diseminiraju svest o Holokaustu.

Predstavu Holokausta, danas možda i više nego ranije, iskrivljuju antisemiti, desni ekstremisti, neonacisti, rasisti, apologete nacional-socijalizma, kao i njihova teorijska advokatura koja veliča Treći rajh i pogubne učinke Drugog svetskog rata. U kardinalnom otklonu od takvih „vizija“, nalazi se opasnost onoga što bi Detlef Klausen (Detlev Claussen), u jednoj naizgled paradoksalnoj formulaciji, nazvao „racionalizacijom Aušvica kroz emocionalizaciju“ (Klausen, 2003:16). Niukoliko neuporediva po opravdanosti nagnuća sa zlonamernom, i dobronamerna proliferacija i popularizacija sećanja može da se ogreši o svoj predmet i falsifikuje ga. Debata o Holokaustu, ukoliko je on prerastao u industrijski artefakt, bavi(la) se samo tim drugim ogrešenjem. Ali to je bavljenje uvek bilo na granici jeresi, uvek pod sumnjom da „objektivno radi za neprijatelja“.

19 Za više o samoj Finkelstin debati u SAD, Velikoj Britaniji i Nemačkoj, kao i politikološkoj analizi pitanja „industrije Holokausta“, videti Kuljić, 2001.

20 Bez obzira na ovu činjenicu i to što Finkelstin navodi Novikovu knjigu kao podsticaj da napiše svoju, Novik je kritikovao *Industriju Holokausta*: rekao je da je puna „izmišljotina“, „apsurdnih tvrdnji“ i „lažnih optužbi“ (Novick, 2000). Finkelstin, sa druge strane, kritikuje Novikovu knjigu za koju kaže da sledi poznatu američku tradiciju „lova na skandal“ i usredsređuje se na meki i depolitizovan koncept sećanja, umesto na ključne pojmove moći, interesa i ideologije (Finkelstein, 2003:4–5).

Ta real-politička optika ovde, kao i svuda gde se upliće u istraživački posao, predstavlja svojevrstu ucenu. Fuko je pisao o jednoj takvoj politikantskoj uceni u savremenom mišljenju, uceni koja bi da (u)tvrdi da je „nemoguća racionalna kritika racionalnosti“, da se, ukoliko pokušate da je preduzmete, mora „ili prihvatati iracionalnost ili postati žrtva iracionalnosti“ (Fuko i Role, 1984:159–160). Sa osetljivijim, svetovnijim pitanjima je još gore. Kada su stvari već unapred razvrstane i fiksirane, svaki fenomen se odmerava s obzirom na već izvršenu podelu: ili je film prosrpski ili antisrpski; ili ste za državu Izrael ili je dovodite u pitanje; ili unisono poštujuete žrtve ili ih relativizujete – bezmalo šta god i o čemu govorili. Ovaj preteći kanon za svaku suptilniju interpretaciju, za svaki autentičniji glas, tu prinudu na ono utaborenje i homogenost koji su uostalom i ishodovali Holokaustom, prinudu makar na opreznost da nešto pogrešno ne protumače oni koji su već odustali od svake dalje hermeneutike, sve to prati doduše svaku raspravu o Holokaustu, ali je naročito bilo izraženo kada su se u jednu sintagmu povezale dotad nespojive reči: Holokaust i industrija.

Deluje da su se vremenom svi navikli na nju i složili da postoji tako nešto kao što je „industrija Holokausta“. Neslaganje je nastupilo oko toga šta je (sve) u pitanju kada se govori o njoj i šta je (sve) na kocki u pokušaju hvatanja u koštac s njom. Todor Kuljić debatu oko industrije Holokausta naziva medijskim zaoštavanjem ideologizacije istorije u nastojanju, pre svih Novika i Finkelstina, da se zaokruže i totalizuju kompleksne istorijske okolnosti (Kuljić, 2001:290). Prema Aleksanderu se do usvajanja značaja sećanja na Holokaust došlo procesom traumatske identifikacije sa Jevrejima i preko anti-anti-semitizma u SAD. On kritikuje i Novika i Finklestina zbog njihovog uskog instrumentalističkog pristupa razvoju narativa i svesti o Holokaustu, koji se „tendenciozno fokusira na jevrejsku moć“. Slično ograničenje Aleksander vidi i u Rozenfildovoj „naivnoj“ moralističkoj poziciji (Alexander, 2002:20, 72).

Stanislav Kolar (Stanislav Kolar), analizirajući roman Tove Rejh (Tova Reich) *Moj Holokaust*, čiji narativ prati priču porodice koja vodi uspešne biznis ture po nacističkim logorima, piše da je njeno satirično izrugivanje komodifikacije Holokausta zapravo izrugivanje „industrije sećanja na Holokaust“ (Kolar, 2019:9). Art Špigelman (Art Spigelman), govoreći o svom grafičkom romanu *Maus*, takođe referiše na komodifikaciju sećanja opisujući svoju nelagodu zbog popularnosti Mause: „Izlazi najmanje petnaest stranih izdanja. Dobio sam 4 ozbiljne ponude da svoju knjigu pretvorim u TV specijal ili film. (Ne želim)“ (Špigelman, 2003:201). Rabin Arnold Jakob Vulf (Arnold Jacob Wolff) znatno pre njih izriče možda najsazetiju i najcitiraniju izjavu o komodifikaciji Holokausta: „O njemu se više ne uči, on se prodaje“ (citirano u Berenbaum, 1990:45). Takvo (o)pominjanje industrije Holokausta danas je postalo nezaobilazni topos diskusija o njemu, duh upozorenja na etički imperativ koji je toliko snažno utkan u sećanje na Holokaust.

Većina onih koji koriste pojam „industrija Holokausta“ reč „industrija“ shvata kao metaforu pre nego kao oznaku postojanje nekakve ciljane proizvodnje za profit. Neupitno prisutni mehanizmi industrijalizacije Holokausta, verujemo, upućuju da bi radije trebalo govoriti o komodifikaciji sećanja na Holokaust nego o industriji

Holokausta. „Industrija Holokausta“ je, međutim, postala upravo krovna metafora za čitav niz praksi koje predstavljaju instrumentalizaciju, komercijalizaciju i komodifikaciju sećanja na Holokaust. Drugim rečima, ona opisuje memorijalnu kulturu koja je vođena mehanizmima „industrije“: proizvodnje sećanja i reprezentacija, tretiranja Holokausta kao instrumenta, resursa i robe i pretvaranja pojedinca (kao činioca kolektivnog sećanja) u konzumenta.

U svim varijantama, reč je o pripisivanju negativnog predznaka „industriji“, iza koje se onda krije ili suvereno nastupa kritika dominacije kapitala u kulturi sećanja, kritika različitih formi zloupotrebe i nesavesnog postupanja pojedinaca, organizacija i država i kritika trivijalizacije događaja koji zahteva, ako ne pijetet, ono makar obzirno ophođenje. Takve modelske analize pronalazimo i u svetu naučne (hiper)produkcije i “akademizacije” genocida.²¹ Motive pronalazimo, nesumljivo, u industriji zabave, posebno holivudske, gde tema Holokausta iznova i iznova puni bioskopske sale i donosi nagrade stvaraočima. Pronalazimo ih i šire: u fetišizaciji i komodifikaciji društvenih vrednosti „industrije kulture“, kao i u određenim elementima profesionalizacije obrazovanja i kulture sećanja.

Možda je takva leksička, i ne samo leksička, „industrijalizacija“ neminovnost. Kada su Horkhajmer (Horkheimer) i Adorno (Adorno) uvodili termin „kulturalna industrija“ ili, bolje, „industrija kulture“, po svoj prilici su mislili ili se nadali da će odzvučati kao oksimoron podložan belodanoj kritici, nešto kao u našem jeziku „konfekcija“, koja nikako ne ide skupa sa uvek izuzetnim autorskim delima *Hochkulture* (Horkheimer and Adorno, 1997:168–179). Odavno niko ne vidi problem u stavljanju kulture u industrijski pogon. Slično se desilo i sa „industrijom obrazovanja“, koja se već sasvim rutinski koristi za sve oblike poučavanja, a odnedavno ni samo stvaralaštvo nije odolelo: postalo je „kreativna industrija“. Možda je onda „Holokaust“, ipak i zasad, još jedini preostali termin koji se opire industrijalizaciji, koji makar još dovodi u pitanje njenu opravdanost i poželjnost.

Lista referenci

- Abraham, M. (2011). The Question of Palestine and the Subversion of Academic Freedom: DePaul's Denial of Tenure to Norman G. Finklestein. *Arab Studies Quarterly* 33(3/4):179–203.
- Alexander, J. C. (2002). On the Social Construction of Moral Universals: The „Holocaust“ from War Crime to Trauma Drama. *European Journal of Social Theory* 5(1): 5–85.
- Assmann, A., Alon, C. and Feldman, D. (26.6.2021). A New Antisemitism Definition to ease IHRA Confusion, *EuObserver*. <https://euobserver.com/opinion/151343>.

---

21 Jehuda Bauer akademizaciju Holokausta smatra vidom nedostojne, bezdušne mistifikacije: „Mogu da posvedočim sa kojom lakoćom možete da opišete ubistvo i onda to pretvorite u seminarski rad. Teško da postoje lakši načini da se mrtvi dehumanizuju nakon njihovog ubistva nego nesvesnim imitiranjem nacista i ponovnim pretvaranjem ljudi u objekte – ovog puta u objekte istorijskih, socioloških ili drugih istraživanja“ (Bauer, 1989:115).

- Bauer, Y. (1989). Against Mystification: The Holocaust as a Historical Phenomenon. In: Marrus, M. R. (ed.). *The Nazi Holocaust, Part 1: Perspectives on the Holocaust*, Westport: Meckler K. G. Saur (98–117).
- Bauer, Y. (1990). Is the Holocaust Explicable?. *Holocaust and Genocide Studies* 5(2):145–155.
- Berenbaum, M. (1990). *After Tragedy and Triumph: Essays in Modern Jewish Thought and the American Experience*, Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press.
- Cole, T. (1999). *Selling the Holocaust. From Auschwitz to Schindler: How History is Bought, Packaged, and Sold*. New York: Routledge.
- Cory, M. E. (1980). Some Reflections on NBC's film „Holocaust“. *The German Quarterly* 53 (4):444–451.
- Daković, N. (2014). *Studije filma: ogledi o filmskim tekstovima sećanja*. Beograd: Fakultet dramskih umetnosti, Institut za pozorište, film, radio i televiziju.
- Finkelstein, N. (2003). *The The Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering*. Second Edition (org. 2000). London: Verso.
- Finkelstein, N. (2006), *Industrija Holokausta: Razmišljanja o izrabljivanju židovske patnje*. Zagreb: Hasanbegović.
- Flanzbaum, H. (ed.) (1999). *The Americanization of the Holocaust*, Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press.
- Fuko, M. i Role, Ž (1984), „Strukturalizam i poststrukturalizam“, *Treći program* 60 (1): 152–176.
- Graber, Z and Zuckerman, B. (1989). Why Do We Call the Holocaust „The Holocaust“? An Inquiry into the Psychology of Labels. *Modern Judaism* 9(2):197–211.
- Hilberg, R. (1961). *The destruction of the European Jews*. New York: Harper & Row.
- Hilberg, R. (1996). *The Politics of Memory: The Journey of a Holocaust Historian*. Chicago: Ivan R. Dee Publisher.
- Horkheimer, M. and Adorno, T. W. (1997). *Dialektik der Aufklärung*, Theodor W. Adorno: Gesammelte Schriften, tom 3, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Jäger, L. (2001). Das leid, der Kitsch und Das Geld. In: Steinberg, P. (ed.). *Die Finklestein-Debatte*. München, Zürich: Piper Verlag (33–37)
- Klausen, D. (2003), *Granice prosvetiteljstva. Društvena geneza modernog antisemitizma*. Prevela Drinka Gojković. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kolar, S. (2019). Everybody's Holocaust? Tova Reich's Satirical Approach to Shoah Business and the Cult of Victimhood. *Geneology* 3(4):1–11.
- Kuljić, T. (2001). Finkelštajn – debata oko Holokaust industrije. *Sociologija* 43(4):289–308.
- Lennon, J. and Foley, M. (2000). *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster*. London, New York: Continuum.
- Levy, D. And Sznajder, N. (2002). Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory. *European Journal of Social Theory* 5(1):87–106.

- Linenthal, E. T. (1995). *Preserving Memory: The Struggle to Create America's Holocaust Museum*. New York: Penguin Books.
- Montanye, J. A. (2001/2002). Review: The Holocaust Industry, Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering, Norman G. Finkelstein. *The Independent Review: A Journal of Political Economy* 6: 469–474.
- Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. Boston, New York: Houghton Mifflin Company.
- Novick, P. (2000). A Charge into Darkness that Sheds no Light. *The Jewish Chronicle*, July 28.
- Reich, T. (2007). *My Holocaust*. New York: Harper Collins.
- Rosenfeld, A. H. (1995). The Americanization of the Holocaust“, *Commentary*. June. <https://www.commentary.org/articles/alvin-rosenfeld/the-americanization-of-the-holocaust/>.
- Rosenfeld, A. H. (2002) The Assault on Holocaust Memory. *The American Jewish Year Book* 101:3–20.
- Rothe, A. (2011). *Popular Trauma Culture: Selling the Pain of Others in the Mass Media*. New Brunswick and London: Rutgers University Press.
- Scott, A. O. (21.11.2008). Never Forget. You're Reminded. *New York Times*. https://www.nytimes.com/2008/11/23/movies/23scot.html?_r=2&8dpc.
- Sharpley, R and Stone, P. R. (2009). *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Clevedon: Channel View Publications.
- Špigelman, A. (2003). *Maus: povest preživelog. 2, I tu su počele moje nevolje*. Beograd: Samizdat B92.
- The Jerusalem Declaration On Antisemitism (s.d.). <https://jerusalemdeclaration.org/>.